

Tarihçiler

STÉPHANE AUDOIN-ROUZEAU
DOMINIQUE BARTHÉLEMY
ANNETTE BECKER · JEAN-JACQUES BECKER
PATRICK BOUCHERON
JACQUES-OLIVIER BOUDON
ALAIN BOUREAU · ALAIN BRESSON
PATRICK CABANEL · DENIS CROUZET
HERVÉ INGLEBERT · PATRICK LE ROUX
FRANÇOIS LEBRUN · MONA OZOUF
MICHEL PARISSÉ · JACQUES POLONI-SIMARD
PHILIPPE SALVADORI · MAURICE SARTRE
PAULINE SCHMITT PANTEL · MICHEL VOVELLE

Les Historiens, Véronique Sales et al.

© 2003 Armand Colin, Paris

ARMAND-COLIN, DUNOD Éditeur'ün markasıdır –
11, rue Paul Bert - 92240 MALAKOFF

İletişim Yayınları 2412 • Tarih Dizisi 111

ISBN-13: 978-975-05-2124-9

© 2016 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2016, İstanbul

EDITÖR Can Belge

YAYINA HAZIRLAYAN Şirin Etik

KAPAK Suat Aysu

KAPAK RESMİ Codex Manesse, Breslau Dükü Heinrich
(muhtemelen Silezyalı IV. Heinrich), 1305-1340

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Tarihçiler

Les Historiens

STÉPHANE AUDOIN-ROUZEAU
DOMINIQUE BARTHÉLEMY
ANNETTE BECKER · JEAN-JACQUES BECKER
PATRICK BOUCHERON
JACQUES-OLIVIER BOUDON
ALAIN BOUREAU · ALAIN BRESSON
PATRICK CABANEL · DENIS CROUZET
HERVÉ INGLEBERT · PATRICK LE ROUX
FRANÇOIS LEBRUN · MONA OZOUF
MICHEL PARISSÉ · JACQUES POLONI-SIMARD
PHILIPPE SALVADORI · MAURICE SARTRE
PAULINE SCHMITT PANTEL · MICHEL VOVELLE

DERLEYEN *Véronique Sales*

ÇEVİREN *Elif Bildirici*

İÇİNDEKİLER

DERLEYENİN ÖNSÖZÜ

VÉRONIQUE SALES.....9

Jules Michelet:

***“Tarihin sessizliklerini, tek söz etmediği
şu korkunç sessizlik anlarını konuşurmalı.”***

PATRICK CABANEL.....13

Alexis de Tocqueville:

***“Tek bir devrim, babalarımızın başladığını gördüğü ve
bizim bittiğini görmeyeceğimiz, hep aynı devrim.”***

JACQUES-LIVIER BOUDON.....37

Karl Marx:

***“Tarih hiçbir şey yapmaz; her şeyi yapan,
gerçek ve canlı olan insandır.”***

MICHEL VOVELLE.....53

Lucien Febvre:

***“Nüansları gözeten, duyarlı,
tarihçinin yaşadığı dönemi yansıtan bir tarih:
Kendine ait bir biçemi olan bir tarih.”***

DENIS CROUZET.....75

Marc Bloch:

"Canlıyı kavrama yetisi, bir tarihçinin en temel niteliğidir."

DOMINIQUE BARTHÉLEMY 111

Pierre Renouvin:

"Aynı eseri aynı sofuca özenle tamamlamak."

ANNETTE BECKER - JEAN-JACQUES BECKER 139

Norbert Elias:

"Geçmişteki yapıların yıkıntılarıyla, başka bir dönemin stiline sahip yeni bir bina inşa etmek."

PHILIPPE SALVADORI 159

Fernand Braudel:

"Tarihsel küresellik, tüm dünya tarihini yazma iddiası değildir."

JACQUES POLNI-SIMARD 185

Louis Robert:

"Metinleri anlamak için, doğayı, botanigi, hayvanları, testere balıklarını ve çok renkli mermerleri, manzaraları incelemek gerekir."

MAURICE SARTRE 215

Moses Finley:

"Belgeler kendiliğinden soru sormazlar, ne var ki, kimi zaman, cevaplar sunarlar."

ALAIN BRESSON 237

Philippe Ariès:

"Unutulmuş (bastırılmış?) kolektif derinlikler dünyasına dönüş."

FRANÇOIS LEBRUN 257

George Mosse:

"Tarihçi olmak için daima kıyıda durmak gerekir."

STÉPHANE AUDOIN-ROUZEAU 279

<i>Georges Duby:</i> <i>"Yazdığımın kendi hikâyem olduğunu söylemeye dünden razıyım."</i>	
PATRICK BOUCHERON.....	301
<i>Jacques Le Goff:</i> <i>"Başka bir Ortaçağ, edebi, arkeolojik, sanatsal, hukuki kaynaklardan da yararlanılarak tasarlanan bütünsel bir Ortaçağ'dır."</i>	
ALAIN BOUREAU.....	333
<i>Karl Ferdinand Werner:</i> <i>"Soybilimin ve toplumsal tarihin, yapıların ve olayların kavşağında."</i>	
MICHEL PARISSÉ.....	355
<i>François Furet:</i> <i>"Devrimin problemleri ve demokrasinin ikilemleri."</i>	
MONA OUZOUF.....	377
<i>Paul Veyne:</i> <i>"Bir tarihçi Romalıları konuşturamaz: Onların yerine konuşur."</i>	
PATRICK LE ROUX.....	401
<i>Pierre Vidal-Naquet:</i> <i>"Tarih benim tutkum, hatta, bir anlamda, dinimdi."</i>	
PAULINE SCHMITT PANTEL.....	423
<i>Peter Brown:</i> <i>"Etten ve kandan bir tarih."</i>	
HERVÉ INGLEBERT.....	447
YAZARLAR.....	467

DERLEYENİN ÖNSÖZÜ

Bu kitapla geçmiş yüzyılın ve önceki yüzyılın, yani, yaklaşık olarak, tarihin bir bilim olarak şekillenmeye ve tasarlanmaya başladığı zamandan bu yana, en çok iz bırakmış olan Fransız ve yabancı tarihçileri saygıyla anmak istedik. En çok iz bırakmış tarihçiler; her ne kadar daha sonra, bugün ya da yakın bir gelecekte eserleri başkaları tarafından eleştirilse, düzeltilse ve yeniden düzenlense de, şu veya bu şekilde, arkalarında onu ele aldıklarından itibaren farklı bir tarih disiplini bırakanlar.

Onları konuşurmak, bize bıraktıklarını net biçimde kavramak, bu yapıtın okurunu, onların yapıtlarını okumaya veya yeniden okumaya teşvik etmek, aynı zamanda bizim için, bu kişilerin en somut etkinliği olmuş ya da hâlâ olan tarihçiliği, Marc Bloch'un da deyimiyle, hem edebi yaratım hem pozitivist misyonlu araştırma, hem imgelem gücü hem de kaynakların elden geldiğince çözümlenmesi ile ilgili olan bu mesleği açıklamak anlamına geliyordu.

İzlenen her yol elbette benzersizdir –ki bu kitabın zenginliği de bundan ileri geliyor– ama aynı zamanda bir bireyin bir döneme dahil oluş biçimine, sorularına, beklentilerine verdiği ce-

vaplara ve belki aldatıcı ama kesinlikle gerekli olan dönemin ötesine geçme arzusuna, dönemler, temsiller, kültürler ve günlük gerçeklikler arasında, bize tarihi “okuma” olanağı sağlayan benzeşimler kurma isteğine tanıklık etmesi açısından da bir modeldir.

Öyleyse tarihçi, kendi dönemine tanıklık ettiği kadar onu farklı bir biçimde tekrar canlandırmaya ya da tekrar yaratmaya, tahmin etmeye ve düşlemeye çalışır; her tarihçi, kendinden söz ettiği kadar, ortak bir dil konuşabileceğimiz ilkesinden yola çıkarak, “onlar” ve bizim için “ortak bir site” inşa etmek suretiyle, Michelet’in değindiği “ölüler halkı”ndan, yok olan her şeyin anlaşılabilir olduğundan, geçmişe doğrudan erişebileceğimizden ve nihayet, tarih kitaplarının büyüyle bizden önce yaşamış olan tüm insanların çağdaşı haline gelebileceğimizden de söz eder.

Ne var ki, amacımız tarihin yalnızca öznel ve zaman içinde sürekli evrilen bir disiplin olduğunu, bir tarihçinin eserinin, kendisinden önce gelen –bütünüyle yok olacak olan– eserin bittiği yerde başladığını kanıtlamak değildi. Aksine, ki burada göstermeye çalıştığımız da buydu, tarih eserleri arasında da benzeşimler, etkileşimler, kümelenmeler vardır ve geçen zamanın cilası bu bütünü sağlamlaştırır.

Diğer tüm isimleri dışlayarak, yalnızca burada yer verilen isimleri seçmiş olmakla suçlanacağımıza şüphe yok – ve bu haklı bir eleştiri olacaktır. Ancak bu yapıt bir ansiklopedi olmazdı; kitabın amacı, aksine, ele alınan her yazarın ana düşüncesine, yöntem söylemine ayrıntılı biçimde yer vermektir. Dolayısıyla seçimlerimiz son derece titizdi ve kimi tarihçilerden vazgeçmek son derece güç oldu. Ama yapıtın ikinci ve üçüncü bir cildinin yayımlanmayacağını düşünmemizi gerektiren bir şey yok.

Bu çalışmanın kısıtlamalarına ve güçlüklerine katlanmayı, yani savunuya kaçmadan bir tarihçiyle olan yakınlıklarını dile getirmeyi kabul eden tarihçilere teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Ve nezaketleri, her an yardıma hazır oluşları ve son derece yararlı tavsiyeleri için Patrick Boucheron, Philippe Salvadori ve Maurice Sartre'a minnet duygularımızı sunuyoruz.

VÉRONIQUE SALES

Jules Michelet:

***“Tarihin sessizliklerini, tek söz etmediği
şu korkunç sessizlik anlarını konuşturmalı.”***

PATRICK CABANEL

Paul Viallaneix, yakınlarda yayımlanan Michelet biyografisinde,¹ konusunu üç ayrı zaman dilimine bölmüş: “Jules”, “Jules Michelet” ve son olarak da “Michelet”. Henüz hayattayken bile ön adı kullanımdan düşmüş, Voltaire ya da Hugo gibi, “Michelet” de bir kurum, neredeyse bir cins isim haline gelmiştir. Pierre Nora, editörlüğünü yaptığı yapıtta yalnızca Augustin Thierry, Lavisse ya da Vidal de La Blache’a yer vermiş olsa da, Michelet de 19. yüzyıl Fransası’nın bir *hafıza mekânıdır*.^{*} Kültürlü kesim, onun yazılarına pek itibar etmese de, Michelet’nin eserlerinin Fransız ulusunda aidiyet duygusunu yaratan ve Devrim’i bu ulusun tarihinin en önemli olayı haline getiren yazarlardan biri olduğunu içten içe bilir. Tarihçi, 1848 devrimlerini öncesinden kestirerek salınan, ilerleyen zamanda az çok durulan ve büstleri Marianne’inkine bekçilik eder gibi görünen şu kudretli, görkemli “babalar” dandır. Yine de Michelet’nin anıtı, her ne kadar resmî itibarı böyle bir risk ortaya çıkarsa da, herhangi bir zafer müzesine gönderilmemiştir. Bugün tarihinin

1 P. Viallaneix, *Michelet, les travaux et les jours 1789-1874*, Gallimard, “Bibliothèque des histoires”, 1998.

(*) Pierre Nora’nın *Hafıza Mekânları* adlı eserine gönderme (Dost Kitabevi Yayınları, 2006) – ç.n.

“klasik” yönü gözden düşmüş gibi görünürken, yaratıcı kimliği yeniden diriliyor, şaşırtıyor, büyülüyor. Bunun nedeni Michelet’in hem bir görüş biçimi hem de bir dil oluşudur. O, tıpkı gözde kahramanı Jeanne gibi, Fransa’nın sesini duyabilen biridir. Ve onunla, ölümlerle olduğu gibi, senli benli konuşur. Geçmişin dramaturgu ve bilgini, aşırı derecede öznel olmakla beraber, Fransa’ya ve Fransız Devrim tarihine dair belli bir anlayışın da fikir babasıdır. Sözcüklerin şiddetli güzelliğine demir atmış eserine ve insanlık tiyatrosuna bakarak, bu fikrin ne derece eskimiş olduğunu söylemek zor. Monod ya da Fustel, yaşlı müneccimin yerini aldıklarından beri tarih böyle mi yazılır oldu? Peki, Flaubert gibi, cümlelerini haykırarak yazdığım hayal ettiğimiz ve tarihin bir arzu ve sofuluk meselesi, huzursuzluk verici hammaddeyi ölüm olan bir “bilim” olduğunu itiraf etmekten çekinmeyen bu adamın bize söyleyecek sözü yok mu?

Devrim travması ve tarih küre

1815-1860 yılları arasında Fransa, sıradışı bir tarihçiler neslinin doğuşuna tanıklık etti: Bunlardan yalnız başlıcalarını saymak gerekirse, Thierry, Mignet, Guizot, Thiers, Michelet ve Quinet.² Bu isimler, iki anlamda tek bir nesil oluştururlar. Öncelikle hepsi, 1787’den (Guizot) 1803’e (Quinet) uzanan kısa bir aralıkta doğmuştur – Michelet 1798. Ama özellikle de, yetişkinliğe Napoléon dönemi kargaşasının bitiminde ve yalnızca babalarının bizzat yaşamış oldukları (hatta Guizot’un babası bu süreçte yaşamını yitirmiştir) Devrim’den uzun süre sonra eriştiklerini belirtmeliyiz. Fransa bu dönemde ütopyadan aşırı şiddete, Avrupa’nın ihtişamlı yükselişinden kitlesel ölümlere uzanan, benzersiz bir tarihî deneyim yaşadı. 1815 yılında, dünyanın geri kalanına gök gürültüsü gibi seslenen ülkenin üzerine bir tür sessizlik çöktü; Avrupa’nın eski askeri iyileşiyor, güç topluyordu; Chauvin evine dönmüş, yeniden saban sürmeye koyulmuştu. Ne var ki gürültü yalnızca yer değiştir-

2 Bkz. Jean Walch, *Les maîtres de l’histoire, 1815-1850*, Paris, Cenevre, Champion, Slatkine, 1986.

mişti; bu gürültü, köyleri dolduran yarım aylıklılarda bir söylentiye, Michelet’de ise, başvuruldukça tükenmeye yüz tutacak olan bir “sözlü tarihe” dönüşmüştü. Parlamento ve savaş destanı, ulusun yaşamını terk etmiş, geleceği olmayan ama yakıcı, acı ve coşku verici bir geçmişle dolup taşan bir neslin kitaplarına gömülmüştü. Nantes Fermanı* feshinin çocukları, kendilerini “kâhinliğe” vermişlerdi; yıllar sonra Nazizmin çocukları ise aşırı sol terörüne kayacaklardı; iki halde de, babaların dayanılmaz ihanetlerinin üstesinden gelmek ve tarihin şiddetine –ona başka bir tür şiddetle karşılık vererek– ayak uydurmak la-zımdı. 1820’li yılların genç bireyleri de böylesi bir tavır içindeydiler: Yaşamaya vakit bulamadıkları ve Viyana Kongresi ile Tuileries Sarayı’nın bundan böyle kendilerine yasak ettiği tarihe, kitaplarında serbestçe yer vereceklerdi. Ülkeyi yirmi beş yıl boyunca etkisi altına almış olan iki düşüncenin arayışı içine gireceklerdi: Devrim ve Millet (halk ya da vatan). Guizot, Sismondi, Augustin, Amédée Thierry ve Michelet Fransa üzerinde çalışıyorlardı. Devrime ise, Thierry ve Guizot hariç, büyüklerin her biri birer yapıt, çoğu zaman bir “destan” adamıştı. Ve bu listeye zamanın en başarılı bir dizi eserini de ekleyebiliriz: Buchez ve Roux’nun *Histoire parlementaire de la Révolution française* (Fransız Devrimi’nin Parlamenter Tarihi) (1833’ten itibaren), Louis Blanc’ın *Révolution française: Histoire de dix ans* (Fransız Devrimi: On yılın tarihi) (1841’den itibaren) ya da Lamartine’in *Histoire des Girondins* (Jirondenler Tarihi, 1847).

1823’te, *Histoire de la Révolution française*’in (Fransız Devrim Tarihi) altı cildinden ilki yayımlanırken, Thiers şöyle yazmıştı:³ “Devrim tarihi sadece çağdaşları tarafından yazıldı. Şimdi ki nesilden, devrime yalnızca adalet ve özgürlüğün ortak çıkarı açısından bağlı olan yazarların, bu unutulmaz dönemin tarihi-

(*) 13 Nisan 1598’de, Fransa Kralı 4. Henry tarafından yayımlanan ve Protestanlara belli şartlar altında dinsel özgürlük tanıyarak din savaşlarına son veren ferman. Bu fermanla Fransa, kralın dininin tüm halka dayatılmadığı ilk Avrupa ülkesi haline gelmiştir. XIV. Louis 18 Ekim 1685’te bu fermanı feshederek Protestanlığı yasaklamıştır – ç.n.

3 Marcel Gauchet tarafından alıntılanmıştır: *Philosophie des sciences historiques. Le moment romantique*, Seuil Yayınları, Points Koleksiyonu, 2002, s. 128.

ni yazma vakti gelmiştir.” Michelet’in içinde bulunduğu toplum, 1830 Temmuz Devrimi’nin yaptığı hatırlatmaya rağmen, yaşayan tarihin terk ettiği, fakat tarih arzusunun büsbütün sarmış olduğu bir toplumdur. Napoléoncu ve devrimci destanın edebi getirisi işte budur: Bir Michelet, bir Hugo ve bir Balzac gibi, üç “devrim sonrası yazarı” yaratmıştır. Michelet bir şair olabilir – ne de olsa Lamartine tarih alanında da ürün vermiş, Hugo *Légende des siècles*’i yazmış (*Yüzyılların Efsanesi*), Michelet’in verdiği bütün eserler ise *Yüzyıllar Boyunca Fransa Efsanesi* olarak adlandırılabilir. Onun her şeyden önce bir yazar oluşunu eleştiren Taine, belki de, son tahlilde, 1815-1848 yıllarının gerçek doğasını kavrayamamıştır; Fransa o sırada bir çeşit Truva ya da Med Savaşı’nın ertesindeydi ve zaman salon âlimlerinin değil, ozanların ve dramaturgların zamanıydı. Michelet’in kendisinden on yaş küçük ahbabı, önce şair olan ardından da Katarların ve Camisardların* tarihini yazan tarihçi Napoléon Peyrat, üstadı hakkında şu isabetli sözleri söylemiştir: “Nasıl destan barbar çağların tarihi ise, tarih de uygar çağların destanıdır. Tarih, yüzyılımızın büyük şiiri, modern Fransa’nın gerçek ilham perisidir. Hangi kurgu, yıllıklarımızın görkemine erişebilir? Yaşlı Avrupa’yı derinden değiştiren Devrim ve İmparatorluk savaşlarından sonra, sanki tam da bu olağanüstü olayları anlatmak için gelmiş bir genç tarihçiler ekolünün ortaya çıktığını gördük.”⁴ Taine aynı esnada, Michelet’in tarihi hakkında, “belki de elli yıl sonra, [bu tarih] tanımlanmak istendiğinde, Fransa’nın lirik destanı olduğu söylenecektir,” yazıyordu. Eleştirmen ekliyor: “Günümüzde Fransa’da üç şair olduğu söyleniyor [Musset, Lamartine ve Hugo]; o da dördüncüsüdür ve onun nesri, sanatı ve dehası bakımından, onların mısralarına denktir.”⁵ Buradaki iğneleme Michelet’in gözünden

(*) *Camisardlar*, Güney Fransa’daki Cévennes dağlık bölgesinde yaşayan Protestan köylülere verilen isim – ç.n.

4 *L’Histoire de France au 16. siècle*’in özetinin ilk satırları, *Bulletin de la Société de l’Histoire du Protestantisme Français*, 1857, s. 232.

5 Taine’in Michelet hakkındaki makaleleri, önce 1855 ve 1856 yıllarında *Revue de l’Instruction Publique*’te yayınlanmış, daha sonra da *Essais de critique et d’histoire*, Hachette, 3.baskı, s. 97-154’te yer almıştır.

kaçmamıştı: Taine'in, kendisinin Delacroix'nın resim yaptığı ve Doré'nin desen çizdiği gibi tarih yazdığını teslim etmekteki esas amacı, onun "müneccim lirizmini", "zihinsel sanrı üslubunu" vb. daha kolayca eleştirmektir. Tarihçi İspanya'yı "boynuzlarıyla kendi kendini yaralayan bir boğa"ya mı benzetmişti? Taine, bir boğanın kendi kendisini bu şekilde yaralamasının mümkün olup olmadığını soruyordu!⁶ Tarihçinin her şeyden önce dil, renkler ve seslerle; tensel ve çoğu zaman da erotik bir temas içeren eserine dair, hâlâ canlı ve belki de faydalı bir yanlış anlamının kendini belli ettiği, biraz boş bir sorudur bu.

İşte bu yüzden, Michelet, onu arşivlerin içine gömen ve yalnızlığa mahkûm eden mütevazı bir meslek icra ettiği konusunda hep ısrarcı olmuştur. Ki bu, tarihçinin yapıtlarında oluşturduğu "uzayıp giden söylem"ın diğer bir saplantısıdır: zaman, devamlılık. Bu argümanları hayatının son döneminde yazdığı, kesinlikle en güzel metinlerinden biri olan, *Histoire de France*'in (*Fransa Tarihi*) 1869 baskısının ünlü önsözünde sunmuş olması, onu daha inandırıcı kılar. Bugün bizim için De Gaullevari bir biçimde, Michelet ilk satırlarında Fransa'yı *yaratır* ("Fransa'yı gördüm. Yıllıkları vardı ama bir tarihi yoktu") ve metnin sonunda onu terk eder.⁷ Doğum ve elveda arasında bütün bir yaşam: İç içe geçmiş halde, tarihçinin yaşamı ve öznesinin yaşamı. Kuşkusuz, etraflıca arandığı takdirde, Michelet'nin eserinde şu cümle bulunabilir: "Fransa, Ben'im." Eserine atfedilen bu bütünsel erek, sonradan inşa edilmedir – aynı Balzac'ın, yolunu ancak *Comédie humaine*'in (*İnsanlık Komedyası*) ilkelerini yazarken keşfetmiş olması gibi. Burada Michelet'nin otobiyografisinin bir kurgusuyla karşı karşıyayız: Sözde Michelet, 1840'lı yıllarda, XIV. Louis döneminden Devrim dönemine, katlanmış bir güçle, kendini Rönesans (1855) konusuyla sınavabilmek için atlamıştır.⁸ Bunu kabul etmek, bir eserdeki tesadüf payını, gündemin eser üzerindeki öngörülmemiş etki-

6 A.g.e., s. 124.

7 Claude Lefort'un Michelet'nin önsözlerini topladığı kitaptan alıntılıyorum: *La cité des vivants et des morts. Préfaces et Introductions*, Belin, 2002, s. 395.

8 A.g.e., s. 417.

lerini, Lucien Febvre'in göstermiş olduğu gibi, daha önce yazılanların bir kısmını inkâr etmeye kadar varabilecek dönüşümleri göz ardı etmek olur. En az iki ayrı Michelet olduğu, Arthur Mitzman'ın⁹ da aralarında bulunduğu yazarlar tarafından açıkça ortaya konulmuştur – ki burada, gençliğinin kralcılığından, Cumhuriyet ve okullarının koruyucu tanrısı mertebesine erişen Hugo'nun daha sert dönüşümünü anlamadan edemeyiz. Fakat yine de, Michelet'nin 1869 önsözündeki kurgunun, yaşam hikâyesindeki olası pürüzleri ortadan kaldırmaktan çok, Rönesans'tan Reform'a, Reform'dan Devrim'e, karanlıkları, gedikleri ve kendilik bilincindeki aksamaları ne olmuş olursa olsun, Fransız kimliğini ve halkını çağlar boyunca sürekli bir bütün olarak “ortaya koymak” olduğunu teslim edebiliriz.

“Birinci” Michelet, Cousin ve özellikle de Guizot'nun verimli gölgesinde büyüdü. Genç bir öğretmen kariyerinde düşünülebilecek en gurur verici görevleri peş peşe üstlendi: 1827'de École Normale Supérieure'de öğretmenlik yapmaya başladı, 1830'da Milli Arşivlerin tarih bölümü yönetimine atandı, 1834'te Sorbonne'da Guizot'nun yerine getirildi ve 1838'de, kırk yaşındayken, hem Collège de France'a, hem de Ahlâk ve Siyaset Bilimleri Akademisi'ne kabul edildi. Aynı zamanda, biraz şaşırtıcı da olsa, 10. Charles döneminde (torunu Berry Prensesi) ve daha sonra da Louis-Philippe döneminde (kralın kızları)¹⁰ Saray erkânının yetkili tarih hocasıydı. Daha o zaman bile heterojen ve özgün olan eserleri arasında, Cousin ve Quinet'nin de kendi üsluplarında yaptıkları gibi, çeviriler ve Vico, Luther, Creuzer'den uyarlamalar; ortaokul ders kitapları; tarih felsefesi ve Guizot'nun uygarlık tarihi arasında bir yerde duran, fakat Fichte'nin 1807'de Almanya için yapmış olduğu gibi, Fransa'yı Avrupa'nın merkezine oturtmaktan geri kalmayan *Introduction à l'histoire universelle* (Evrensel Tarihe Giriş) yapıtı ile *Fransa Tarihi*'nin ilk ciltleri yer alır. Eserleri, Guizot ve Doktrinciler, ya da Orléans monarşistleri tarafından ka-

9 A. Mitzman, *Michelet ou la subversion du passé. Quatre leçons au Collège de France*, La Boutique de L'Histoire, 1999.

10 Aylığından ancak 1845'te vazgeçmiştir.

bul görmeyecek hiçbir şey içermiyordu. Hatta bu durum, Ortaçağ'ı, gotiği ve Hıristiyanlığın kendisini yüceltmeye kadar gidiyordu. Michelet'e göre Hıristiyanlık kılık değiştirebilir ama asla sönüp gidemezdi; tarihçi, 1833'te Kilise hakkında şöyle yazıyordu: "Yaşamaya devam etmek için dönüşecektir."¹¹ Kilise "taştan bir tutku" dur;¹² bu sözlerle sanki Chateaubriand'ın *Le génie du christianisme* (Hıristiyanlığın Dehası) kitabını okuduğumuz hissine kapılırız. Fakat Lucien Febvre bu sayfaların 1861'de yayımlanan üçüncü ve sonraki baskılardan tamamen çıkarılmış olduğunu belirtmiştir. Görünüşe göre bunu, detaylara inmeye asla üşenmeyen yazarın kendisi yapmıştır; 1833'te yazmış olduğu "O zamanlar kilise halkın gerçek eviydi" satırlarından, 1861'de "gerçek" sözcüğünü çıkarmıştır.¹³ 1900'lü yıllara aşına bir tarihçi burada, La Fontaine'in *Fables (Masallar)* ya da *Le Tour de la France par deux enfants* (İki Çocuğun Gözünden Fransa Turu) kitaplarında da bulunan, Tanrı'ya yapılan göndermelerin kaldırılması anlamına gelen "laik düzeltmeler" yabancı olmayacaktır. Elbette Michelet, metnini fırsatçılığı yüzünden sansürlememiştir; Rönesans'ı yüceltmek, hatta bir anlamda "yaratmak" için negatif bir Ortaçağ oluşturması¹⁴ ve bu amaçla da metnini "arındırması" gerekiyordu. Bu, 1869'daki kökten inkârına kadar gidecekti: "Kendi Ortaçağ'ımı, şu zırva deryasını yeniden okuduğumda, nalları dikmiş tanrılar ve ko kuşmuş krallar karşısında beni şiddetli bir gülme aldı."¹⁵

Ne olmuştu? Sadece Michelet'nin eserine değil, tüm nesline özgü bir dönüşüm söz konusuydu: Din sorunsalının,¹⁶ nefret edilen kilise egemenliği yanlılarıyla birlikte, tüm Hıristiyanlık kurumuna zarar verebilecek bir şiddetle yeniden ön pla-

11 *Histoire de France*'ın 4. cildinin 8. bölümünün ilk taslağı. Jules Michelet, *Œuvres Complètes*, Flammarion, cilt 4, 1974, s. 724'te yeniden kullanılmıştır.

12 A.g.e., s. 710-711.

13 L. Febvre, *Michelet et la Renaissance*, Flammarion, 1992, s. 233.

14 A.g.e., s. 226-227.

15 1869 Önsözü, Lefort Yayınları, A.g.e., s. 417.

16 "Din sorunsalı, her tarihin ve felsefenin olduğu gibi, her gerçek siyasetin de temelidir", Lamartine'e mektup, 1843, P. Viallaneix tarafından A.g.e.'de, s. 265'te alıntılanmıştır.

na çıkması. Cizvitler tartışması Michelet ve Quinet'yi derslerinde ve büyük yankı uyandıran *Des jésuites* (Cizvitlere Dair) kitabında bir araya getirmişti. *Du prêtre* (Rahibe Dair) ve *Le peuple* (Halk) eserleri de, aynı dönüşümün ürünleridir. Mickiewicz ve Quinet ile oluşturdukları ve tüm Avrupa milletlerinden öğrencilerin büyük bir hevesle dinlemeye geldikleri bu öğretmen üçlüsünün dersleri ve derslerden de çok bunların durdurulma ya da yasaklanma tehdidi 1848 Şubat arifesine kadar, başlı başına siyasi bir gündem oluşturuyordu. 1847 yılında, Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı siyasi aciliyet, Fransız kimliği inşasının zaman içindeki doğal akışını zedelemişti. Katedraller birdenbire değişti: Bir dogma, bir efsane olarak üstün Fransa. Fransız edebiyatının kuşkusuz en şaşırtıcı hatta belki de endişelendirici yurtseverlik marşı olan *Le Peuple* kitabının son bölümlerinden biri, "Fransa bir dindir" başlığını taşıyordu. Hemen sonraki bölüm ise "Devrim iman"ından söz ediyordu. Ne bir Mickiewicz kadar coşku- lu, ne de bir Quinet kadar radikal olan Michelet (ne birincisi gibi İtalya'ya savaşmaya, ne de ikincisi gibi Brüksel ya da Veytaux'ya sığınmaya gitmiştir), herkesçe itibar gören bir üstat olarak, tam anlamıyla Paul Bénichou'nun¹⁷ "peygamberler çağı" olarak adlandırdığı bu döneme böylece doğrudan adım attı. Pedagojik ve militanist metinler¹⁸ yazıyor, 2 Aralık'ın hemen öncesinde tam bir yenilgiye uğrayacak olan 1848 devrimine özgü bir romantizmi canlandırıyordu (Collège de France'taki dersleri 1851 Mart'ında durduruldu ve bir yıl sonra da görevine son verildi). Kilise karşıtlığı, en sıklıkla, Cizvitleri ve Fransız kadınlarını uzun süre oy hakkından mahrum bırakan, kadınların rahiplere günah çıkarmasını hedef alıyordu. Geriye dönük olarak ise, Kili- senin yüzyıllar boyunca, Aziz Barthélemy'den Camisardlar Sava- şı'na (1572-1702) dek, özellikle de Protestan direnişçilere karşı uyguladığı baskıyı eleştiriyordu. Kilisenin İkinci İmparatorluğa büyük şehirlere hâkim olan "ikiz yapılar" (manastır ve kışlalar)¹⁹

17 P. Bénichou, *Le temps des prophètes. Doctrines de l'âge romantique*, Gallimard, 1977.

18 *Légende d'Or de la démocratie*, 1851; *Les Légendes démocratiques du Nord*, 1854.

19 *La Révolution'un 1868 Önsözü*, Lefort Yayınları, A.g.e., s. 356.

sunarak verdiği destek de, din sorunsalının bir parçasıydı. Kilise karşıtı Üçüncü Cumhuriyet'in kurucu "babalarından" biri olarak görülecek olan Michelet, önce Collège de France'ın ateşli atmosferinde, sonra da Nantes'tan Paris'e uzanan iç sürgün boyunca, en verimli dönemini yaşayacaktı. Ulusal belleğin günümüze taşıdığı Michelet; ne Vico'nun öğrencisi ve Guizot'nun gözdesi olan "birinci" Michelet, ne de siyasi tarihi bir yana bırakıp *L'Insecte* (Böcek), *La Mer* (Deniz), ya da *La Montagne* (Dağ) yapıtlarında natüralist hülyalara dalan "üçüncü" Michelet'dir. Yine de bu natüralist eğilim, sonradan çifte bir anlam kazanmıştır: Bir yandan zamanın entelektüel tarihiyle derin bir uyum içindeyken, diğer yandan, Fransa açısından bakıldığında, Cumhuriyetçilerin neredeyse İkinci İmparatorluk'un sonuna dek sürmüş olan akıllara durgunluk verici sessizliklerini yansıtır.

Michelet hafızalarımızda öncelikle *Histoire de la Révolution française* (Fransız Devrim Tarihi) ile yer etmiştir – ki devrim tarihi yazımı, Jaurès'ye kadar, sol kesimde zorunlu bir çalışmaydı. Oysa Michelet'nin Devrimi bir bütün halinde değildi ve döneminin solcuları arasında tam bir görüş birliği de sağlamamıştı. Sonradan yazdığı 1868 tarihli uzun önsözünde, Louis Blanc'ı sert biçimde eleştiriyordu. Yine aynı metinde Quinet'yi de hedef alıyordu; fakat iki adam arasındaki arkadaşlık bağları hâlâ öylesine güçlü ve 1860'lı yıllarda devrim ve din ilişkisi konusunda aralarında beliren anlaşmazlık öyle üzücüydü ki, Michelet onun ismini vermekten kaçınmıştı. Quinet, *Le christianisme et la Révolution française*'de (Hristiyanlık ve Fransız Devrimi, 1845) ve daha sonra *La Révolution*'da (Devrim, 1865), Fransa'yı Hristiyanlık karşıtı Terör Dönemi'nde bile kendini belli eden Katolik eğitim tarzından ve biçimden kurtarmak amacıyla, Protestanlığa geçmek için Devrim'den yararlanılmamış olmasına yanıyordu. Michelet'ye göre bu yersiz bir tepkiydi: "[Fransa dinden] vazgeçmişti,' diye yanıtladım. 'Hiçbir Kiliseyi benimsemedi. Niçin? Çünkü kendisi bizzat bir Kilise idi.'"²⁰ İki tarihçiyi yol ayrımına sü-

20 A.g.e., s. 360. Michelet 8 Mayıs 1866'da Quinet'ye yazdığı mektupta kullandığı ifadeyi yineliyor: "Ayrıca 'Katolikliğin ancak başka bir Hristiyanlık biçimi ile altedilebileceğini' de, 'Hristiyan bir ruhun stoik bir ruhtan daha kolay-

rükleyen “nüans” hakkında Michelet, Quinet’ye şöyle yazmıştı: “[Bu nüans] sizin muhafaza ettiğiniz, benim ise ortadan kaldırdığım Hıristiyanlık’tan başka bir şey değildir. Hıristiyanlığın koyuluğu, ne daha azı ne daha fazlası.”²¹ Bu karşı çıkış, Michelet’in oldukça benzer bir formülle dile getirdiği, Louis Blanc’la olan fikir ayrılığının da temelindedir: “Bizi ayıran görüldüğünden daha önemli, derin bir şey. Biz iki ayrı dine mensubuz. O [Blanc] Rousseau ve Robespierre gibi bir yarı-Hıristiyan. Bize çok sayıda rahip yetiştirmiş olan Rodez’de, yani Bonaldlerin, Frayssinousların diyarında eğitim gördü. Onun demokrasisi otoriterdir.”²² Burada, kendi aksi yöndeki görüşüne rağmen, Quinet’in üslubuna benzeyen, Katolik hoşgörüsüzlükten beslenen bir devrim betimlemesi görüyoruz. Michelet’in Devrim’in başarısızlığına ilişkin koyduğu tanı, Quinet’ninkine yakındır: “Devrim, dinsel devrim olmadan bir hiçti.”²³ “[Devrim] Seçkinlerin ayrıcalığı olan adaletsiz bir dini reddetmenin aynı zamanda herkes için eşit, adil bir dini olumlamasını içerdiğini göstermeliydi. Bir süre kiliseyi kapattı ve tapınak yaratmadı.”²⁴

Öyleyse Michelet’in devrimdeki din sorunsalı karşısındaki duruşu nedir? Oldukça açık, ya da oldukça gizemli formülleri-ne bir göz atalım: “Fransa bir dindir” (*Le Peuple*, 1846); “Devrim bir Kilisedir” (1868 Önsözü). İnsanlığın “sahte tanrıların arabalarının tekerleri altında” ezildiği yüzyılların aksine, 1793 yılındaki o “cömert hata”, kurbanın kendisini sunağa yerleştirerek bir “insan-tanrı” meydana getirdi. Bu yeni dinin en güzel

ca yenileceğini de kabul etmiyorum. Devrim ‘hiçbir Kilise’den destek alamaz’, ama neden? Çünkü kendisi bir Kilise’ydi”, Bayan Edgar Quinet, *Cinquante ans d’amitié*, Paris, 1899, s. 301.

21 *Cinquante ans d’amitié*, s. 325. ayrıca bkz. A.g.e., s. 313.

22 Lefort Yaymevi, A.g.e., s. 365. “Papisme socialiste”, s. 364.

23 *Histoire de la Révolution française*, Gallimard, “La Pléiade” dizisi, 1952, cilt 2, s. 622-631 (Kitap 14, bölüm 1) Quinet’in şu metniyle karşılaştırılmalıdır: “*Une Révolution politique et sociale sans une révolution religieuse*”, 13. ders, *Le Christianisme et la Révolution française*, Fayard, 1984.

24 “İnsanın Tanrı’yla olan ilişkisi ve insanın doğayla, dinle, özel mülkiyetle olan ilişkisi, yeni ve güçlü bir dogma üzerine kurulmalıydı, yoksa Devrim’in can vermesi kaçınılmazdı”, *Histoire de la Révolution française*, s. 623-624. Michelet tarafından altı çizilmiştir.

anı, şölenu ve inanç birliği, elbette, aniden bir araya gelmiş olan halkın, Haçlı Seferleri zamanında olduğu gibi, “gönüllerin Kudüs’ü, kutsal kardeşlik birliği”ne²⁵ doğru seferber olduğu 1790 Federasyonlar Bayramı’dır. Devrim düşüncesinin eksik kalmış olmasına yerinip mesafeli davransa da, Michelet Katolik dehanın tersine dönmüş biçimde yeniden dirilişine hayranlık duyan Quinet’den farklı bir şey gündeme getirir: Tam da Tanrı’nın ölümünü kutladıkları anda, çağdaş ideolojilerin kutsal karakterini, taklit ya da ikame yoluyla taşıdıkları dinsel yükünü ortaya koyar. 20. yüzyıl ve onun totaliter ayınlerine tanıklık etmiş olanlar, burada Faşizm ve Nazizm²⁶ analizlerine zemin hazırlayan, verimli bir bakış açısı bulacaklardır. Ki bu bakış açısı, Michelet hakkında kimi zaman düşünöldüğünün aksine, acımasızca ve ümitsizce eleştireldir; 1853 Ağustos’unda, kitabının son sözünde, Michelet, Devrim’in –bugün revizyonist olarak adlandıracağımız– Cumhuriyetçi tarihini yazan ilk kişi olmakla övünüyordu. 1793 ve 1794’ün²⁷ aktivistlerini fazla acımasızca yargılamış olmaktan duyduğu pişmanlığı, hatta vicdan azabını itiraf etmekten bile çekinmiyordu. İşte tarihçi olmanın bedeli budur: kendi politik rüyasına bile eleştirel yaklaşmak.

1869’da, *Histoire de la Révolution française*’in (Fransız Devrim Tarihi) onuncu cildi için özel olarak yazdığı, “Tiran” başlıklı önsözde Jakoben engizisyonunu ve bazı şahısların yüceltilmesine olan düşkünlüğü (Robespierre’den sonra Bonaparte) hedef alıyordu. Michelet’nin *machine jacobine* analizinin onu Alphonse Aulard’dan çok Augustin Cochin’e yaklaştırdığını öne süren François Furet’nin²⁸ de hatırlattığı gibi, onun Üçüncü Cumhuriyet’in ders kitaplarında özetlenenden çok daha karmaşık olan devrimci tarihi, başka vârisler tarafından okunabilir.

25 1868 Önsözü, Lefort Yayınevi, s. 360, ve *Histoire de la Révolution française*, cilt 1, s. 306.

26 Emilio Gentile, *Le religioni delle politica. Fra democrazie e totalitarismi*, Roma, Bari, Laterza, 2001.

27 *Histoire de la Révolution française*, cilt 2, s. 991.

28 F. Furet, *La Révolution en débat*, Gallimard, Folio-Histoire Koleksiyonu, 1999, s. 63-71.